

КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ПОНЯТІЙНОГО ЗМІСТУ ЦІЛЬОВОГО КОМПОНЕНТА НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

У статті здійснюється контент-аналіз дефініцій термінів "ціль", "задача" у методичній літературі та програмах з іноземних мов для середніх шкіл з метою розмежування суміжних понять. Аналіз ґрунтується на конкретно-історичному підході. Розкривається зміст цілей навчання іноземних мов відповідно до проекту державного освітнього стандарту.

Зважаючи на сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її до європейського та світового простору, значно зросла роль вивчення іноземних мов. Сьогодні, порівняно з минулими роками, наша держава почала ставити зовсім інші цілі стосовно опанування цих мов. Їх вільне використання вимагається вже не лише від перекладачів і викладачів іноземних мов, а й від більшості фахівців середньої та вищої ланки, яким все частіше доводиться стикатися з іншомовною інформацією та її носіями в силу своїх професійних обов'язків.

Така масова потреба у знанні іноземних мов вимагає розширення функцій іноземної мови як навчального предмета і, відповідно, уточнення цільового компонента її вивчення. Тим часом нинішні результати навчання, на думку багатьох методистів, викликають занепокоєння і не відповідають сучасним потребам та вимогам [1: 11]. Існує нагальна потреба в посиленні уваги до розгляду цілей навчання, що передбачає вивчення, аналіз та врахування вже існуючого досвіду їх постановки і зміни, а також конкретизацію й оновлення цих цілей на сучасному етапі розвитку суспільства. Цілком погоджуємося з думкою Г.В. Рогової та І.М. Верещагіної, що "від глибини і точності розуміння цілей навчання ... буде залежати тактика навчання іноземних мов" [2: 23], зокрема пошук оптимальних шляхів удосконалення процесу навчання. Особливо актуальною проблема цілей іншомовної освіти стає сьогодні у зв'язку із запровадженням компетентнісного підходу до навчання іноземних мов.

Проблема цілей навчання іноземних мов учнів середніх шкіл розглядається у дослідженнях таких вітчизняних учених, як В.Д. Аракін, П.О. Бех, О.Б. Бігич, І.Л. Бім, Н.В. Борисова, І.М. Верещагіна, Н.Д. Гальськова, Р.Ю. Мартинова, О.О. Миролібов, О.І. Москальська, С.Ю. Ніколаєва, Ю.І. Пасов, О.О. Першукова, В.М. Плахотник, І.В. Рахманов, Г.В. Рогова, І.Д. Салістра, О.М. Соловова, В.С. Цетлін, Л.В. Щерба. Ці дослідження присвячуються переважно методичним основам навчання іноземних мов. Разом із тим, значно менше уваги приділяється розгляду змісту понятійно-категоріального апарату.

З огляду на це мета статті – на основі аналізу сутності понять "ціль" ("мета"), "задача", "практична ціль", "виховна ціль", "розвиваюча ціль", "освітня ціль" розмежувати поняття "ціль" і "задача".

Ціль – поняття міждисциплінарне. Філософська наука розглядає його як ідеальний, наперед визначений діяльністю мислення результат, заради досягнення якого здійснюються ті чи інші дії або види діяльності, а також як їх ідеальний, внутрішньо спонукальний мотив [3; 4]. У такому контексті заслуговує на увагу думка В.І. Шинкарука, який стверджує, що людська діяльність спрямована на перетворення дійсності відповідно до усвідомленої людиною потреби [5]. Ціль, на думку деяких філософів (І.Т. Фролов, В.І. Шинкарук), визначає і спрямовує цю діяльність, пронизує практику як внутрішній закон, якому людина підкорює свою волю й енергію [4; 5].

У філософському енциклопедичному словнику за редакцією Є.Ф. Губського, Г.В. Кораблєвої, В.А. Лутченко "ціль" трактується інакше: "... уявна і бажана подія або стан, здійснення яких є проміжною причинною ланкою на шляху до цілі як антиципованого уявлення результату нашої дії" [6: 506]. Автори цього визначення розширюють це поняття вказівкою на те, що можливість досягнення певної мети може передбачатися лише остільки, оскільки наявна можливість цілепокладального втручання людини у причинно-наслідкові явища природи.

На основі проаналізованих нами філософських джерел можемо зробити висновок, що категорія "мета" у філософському плані походить від таких понять, як "причинність", "причина" і "наслідок", "потреба", "мотив", "результат", і визначається як передбачення у свідомості результату людської діяльності, спрямованої на перетворення дійсності відповідно до усвідомленої людиною потреби.

У психології одні вчені визначають ціль із позицій формального опису кінцевих ситуацій, досягти яких прагне кожна саморегулююча функціональна система; інші розглядають ціль як результат, що визначає деякі аспекти психофізіологічних механізмів регуляції цілеспрямованих актів поведінки людини [7: 10].

В "Українському педагогічному словнику" за редакцією С.У. Гончаренка зазначається, що "мета (ціль) навчання – ідеальне передбачення кінцевих результатів навчання; те, до чого прагнуть учитель, учні" [8: 205]. Подібне до цього визначення пропонує М.Д. Ярмаченко: "Ціль (мета) – ідеальне, мислене, уявне передбачення результату дійсності" [9: 484]. Він акцентує увагу на залежності змісту цілі від об'єктивних законів дійсності, реальних можливостей суб'єкта та використовуваних засобів. Учений висловлює думку, аналогічну думці філософів І.Т. Фролова і В.І. Шинкарука, яка полягає в тому, що ціль як безпосередній мотив спрямовує і регулює людську діяльність.

Спираючись на подані вище визначення, можемо зробити висновок, що ціль є: 1) наперед визначеним ідеалом, до якого людина прагне; 2) внутрішньо спонукальним мотивом діяльності; 3) здобутим на кінцевому відрізку діяльності результатом.

О.В. Скрипченко, Т.М. Лисянська і Л.О. Скрипченко у "Довіднику з педагогіки та психології" пояснюють мету як "... те, на що спрямована діяльність і що повинно складати її прямий результат" [10: 84]. Ми вважаємо це визначення дещо спрощеним за формулюванням, хоча за змістом воно відповідає дефініціям, запропонованим С.У. Гончаренком і М.Д. Ярмаченком.

У процесі проведеного аналізу поняття "ціль" звертає на себе увагу синонімічність термінів "ціль" і "мета". "Словник української мови" в 11 томах за редакцією В.І. Білодіда і "Великий тлумачний словник сучасної української мови" за редакцією В.Т. Бусела також визначають поняття "мета" і "ціль" як синоніми. Проте деякі педагоги та психологи наповнюють поняття "ціль" і його відповідник "мета" дещо різним змістом або диференціюють їх. В.І. Бондар розглядає ціль як "... те, що ставиться, задається, приймається як напрямок руху до мети, забезпечує спрямованість діяльності". Мета – це "передбачення головного очікуваного результату будь-якого виду діяльності" [7: 11]. У нашому дослідженні сутності цільового компонента іншомовної освіти ми дотримуємося тієї точки зору, що ці поняття є синонімами. Натомість необхідно розводити поняття "цілі" і "задачі" навчання.

Історія становлення змісту понять "ціль" і "задача" засвідчує, що вони виступають то як синоніми, то як поняття, які хоча й диференціюються, проте не досить чітко. Так, наприклад, у програмі з німецької мови для середньої школи з російською мовою викладання (1933 р.) взагалі не знаходимо терміна "цілі", натомість у заголовок програми винесений термін "Задачі курсу іноземної мови й організація його викладання". У програмі з іноземних мов для початкової і середньої школи (1935 р.) та програмах для середніх шкіл (1938 р., 1943 р., 1947 р.) застосовується слово "задачі" стосовно вивчення іноземних мов, а поняття "ціль" зустрічаємо у сполученні "цілі ввідних уроків". Програма з іноземних мов для середньої школи (1953 р.) використовує обидва поняття: "освітні та виховні цілі" і "практична задача". Таким чином, складається враження, що поняття "цілі" розглядається вужче (як цілі уроку), а термін "задачі" використовується як більш широке поняття.

Необхідно зазначити, що з середини 50-х років ХХ ст. відбуваються певні зміни в розумінні понять "ціль" і "задача" навчання. У програмах з іноземних мов для середніх шкіл (1955 р., 1959 р., 1966 р.) слово "цілі" набуває вже більш широкого значення, кореспондується з усім процесом навчання і вживається у сполученні з визначенням "практичні" (практичні цілі), а значення терміна "задачі", навпаки, звужується. Він стосується слова "виховні" (виховні задачі). У програмі для восьмирічної школи (1969 р.) для позначення практичної цілі знову використовується поняття "задача". Підкреслимо, що на початку 80-х років ХХ ст. автори програм з іноземних мов для середніх шкіл починають розглядати "практичну, освітню і виховну цілі", а не "задачі". На нашу думку, "цілі" – загальне поняття. Воно пов'язане з більш глибокою розробкою методологічних основ процесу навчання і скеровує людську діяльність на майбутній результат. Термін "задачі" є більш конкретним поняттям, і тому звужує діяльність людини. Так, у програмі для середніх загальноосвітніх шкіл із викладанням ряду предметів іноземною мовою (1983 р.) акцентується увага на комплексній реалізації практичної, освітньої і виховної цілей, а слово "задача" взагалі не вживається.

Проаналізовані нами програми з іноземних мов для середніх шкіл дозволяють стверджувати, що 30 – 40-і роки ХХ ст. характеризуються застосуванням поняття "задачі навчання іноземних мов", у 50 – 60-х роках ХХ ст. використовуються обидва поняття ("цілі" і "задачі"), але їх зміст диференціюється не повною мірою. Щодо 80-х років ХХ ст., то практична, освітня і виховна задачі називаються "цільми навчання іноземних мов".

Розкриваючи питання розмежування понять "ціль" і "задача", ми не можемо не звернутися до методичної літератури. Її аналіз підтверджує зроблені нами висновки про співвідношення понять "ціль" і "задача". Методичні підручники повністю відображають динаміку смислового навантаження цих термінів. Так, І.А. Грузинська (1939 р.) і Л.В. Щерба (1947 р.) аналізують "задачі методики викладання іноземних мов", а не "цілі навчання"; причому в праці "Викладання іноземних мов у середній школі" (1947 р.) Л.В. Щерба часто вживає словосполучення "практичне, загальноосвітнє і виховне значення вивчення іноземних мов". В.Д. Аракін (1958 р.) та І.Д. Салістра (1958 р.) виділяють три задачі: практичну, освітню і виховну. Слово "ціль" вживається у сполученні "ціль уроку". У "Методиці викладання англійської мови" Б.Ф. Корндорфа (1958 р.) розділ називається "Ціль навчання іноземної мови в радянській середній школі", а в тексті йдеться про три задачі: практичну, освітню і виховну. Проте Б.Ф. Корндорф зазначає, що ці задачі формують загальну ціль навчання іноземної мови в середній школі.

Слід зауважити, що деякі методисти, розглядаючи практичні, освітні і виховні цілі, об'єднують дві останні в одну навчально-виховну. Наприклад, О.О. Миролібов, І.В. Рахманов та В.С. Цетлін (1967 р.) використовують поняття "ціль" і виділяють дві цілі навчання іноземних мов: комунікативну і навчально-виховну. Як бачимо, практична ціль починає називатися комунікативною і спрямована на формування умінь користуватися мовою, що вивчається, як засобом спілкування. Комунікативна ціль, на думку методистів, визначає увесь навчальний процес, тобто виступає головною, а освітньо-виховна – реалізується у процесі досягнення комунікативної цілі. М.Я. Дем'яненко, К.О. Лазаренко, С.В. Кисла (1976 р.) та Н.І. Гез, М.В. Ляховицький, О.О. Миролібов, С.К. Фоломкіна, С.П. Шатилов (1982 р.) також оперують терміном "ціль", проте виділяють не дві, а три цілі: практичну, загальноосвітню та виховну. Таким чином, підкреслюється загальноосвітня роль іноземних мов.

Заслуговує на увагу точка зору Г.В. Рогової й І.М. Верещагіної (1988 р.), які наголошують на необхідності досягнення на початковому етапі середньої школи чотирьох цілей навчання іноземних мов: практичної, виховної, освітньої і розвиваючої. Виділення розвиваючої цілі пов'язане з тим, що в методичній літературі

особливого значення починає набувати важливість і необхідність урахування мотиваційної й емоційної сфер особистості учня при вивченні ним іноземної мови. Розробляються прийоми навчання, які дозволяють включати інтелектуальну й емоційну сфери учнів у навчальний процес, підвищувати мотивацію вивчення іноземної мови.

Отже, як бачимо, якщо в 30 – 40-х роках ХХ ст. у методичній літературі вживається лише термін "задача", в 50-х рр. ХХ ст. методисти продовжують його використовувати через відсутність повного розуміння сутності понять "ціль" і "задача" навчання, то в 60 – 70-х рр. ХХ ст. практична, освітня і виховна задачі починають розглядатися вже як "цілі навчання іноземних мов". Крім того, в кінці 80-х років ХХ ст. до практичної, освітньої і виховної цілей додається ще розвиваюча. Таким чином, зміст поняття "ціль" поглиблюється, розширюється завдяки виділенню не лише практичних результатів, а й освітніх, виховних і розвиваючих.

У результаті історико-педагогічного аналізу понять "ціль" і "задача" погоджуємося з визначенням Г.В. Рогової цілі як результату вирішення великої, всеосяжної задачі приведення учня від незнання іноземної мови до певного оволодіння нею. Ціль досягається шляхом вирішення безлічі конкретних задач [2: 28]. Звідси випливає, що постановка задач є певним етапом на шляху досягнення загальних цілей навчання іноземних мов.

У проєкті державного освітнього стандарту, запропонованого авторським колективом під керівництвом доктора педагогічних наук, професора С.Ю. Ніколаєвої, виділяються чотири типи цілей навчання іноземних мов: практичні, виховні, розвиваючі й освітні. Практичною метою навчання іноземних мов у межах базового курсу є оволодіння учнями основами іншомовного спілкування, в процесі якого здійснюються виховання, розвиток і освіта особистості. Ця мета включає вміння: 1) здійснювати усне спілкування в типових ситуаціях навчально-трудова, побутова та культурної сфер спілкування; 2) розуміти зі слуху основний зміст нескладних автентичних текстів; 3) читати й розуміти нескладні автентичні тексти різних жанрів та видів з різним ступенем розуміння їх змісту (читання з розумінням основного змісту; читання з повним розумінням змісту); 4) фіксувати і передавати письмово елементарну інформацію [11: 4].

Таким чином, сутність практичної мети складають іншомовні мовленнєві вміння у говорінні, аудіюванні, читанні й письмі, якими повинні оволодіти учні як засобами спілкування.

Дещо по-іншому трактує ціль навчання іноземних мов Ю.І. Пасов. На його думку, ціллю навчання іноземних мов виступає іншомовна культура, яка означає "... все те, що здатний принести учням процес оволодіння іноземною мовою в навчальному, пізнавальному, розвиваючому і виховному аспектах" [12: 31]. Іншомовна культура має соціальний, лінгвокраїнознавчий, педагогічний і психологічний зміст, що співвідноситься з усіма аспектами навчання. Так, навчальний аспект відповідає соціальному змісту мети і передбачає оволодіння іноземною мовою як засобом міжособистісного спілкування в таких функціях:

- 1) задоволення взаємного або одностороннього інтересу співрозмовників один до одного чи до об'єктів дійсності (форми спілкування : встановлення відносин та інтерв'ю);
- 2) необхідність і/або можливість спільних дій чи дій одного із співрозмовників (форми спілкування: планування спільних дій, одно- або двостороння взаємодія-спонукання);
- 3) обговорення впливу об'єктів дійсності на співрозмовників (форми спілкування: обговорення результатів дійсності, дискусія).

Підсумовуючи дослідження Ю.І. Пасова, можемо припустити, що розглянутий навчальний аспект співвідноситься з визначеною проєктом державного освітнього стандарту практичною метою і виступає складовою іншомовної культури як кінцевої мети навчання іноземних мов.

Виховання школярів здійснюється через систему особистого ставлення до нової культури і процес оволодіння цією культурою. Поняття "виховна мета" навчання іноземних мов охоплює виховання: 1) культури спілкування, прийнятої в сучасному цивілізованому світі; 2) ціннісних орієнтацій, почуттів та емоцій; 3) позитивного ставлення до іноземної мови, культури народу, який розмовляє цією мовою; 4) розуміння важливості оволодіння іноземною мовою і потреби користування нею як засобом спілкування; 5) таких рис характеру, як доброзичливість, толерантність, колективізм, активність, працьовитість [11: 4].

Сутність розвиваючої цілі навчання іноземних мов полягає в тому, що у процесі оволодіння учнями досвідом творчості, пошукової діяльності, усвідомлення явищ як своєї, так і іншої дійсності, їх подібності та розбіжності передбачається розвиток: 1) умінь переносу знань та навичок у нову ситуацію на основі здійснення проблемно-пошукової діяльності; 2) мовленнєвих здібностей: фонетичного та інтонаційного слуху, мовної здогадки, імітації, логічного викладення думок тощо; 3) інтелектуальних і пізнавальних здібностей, а саме: різних видів пам'яті (слухової й зорової, оперативної та тривалої), уваги (довільної й мимовільної), уяви тощо; 4) готовності вступати в іншомовне спілкування; 5) готовності до подальшої самоосвіти в галузі володіння іноземними мовами [11: 4].

Необхідно вказати на деяку розбіжність у сучасних поглядах українських і російських методистів на виховну й розвиваючу цілі навчання іноземних мов. Якщо Ю.І. Пасов таку особливість, як розвиток рис характеру (працелюбності, волі, цілеспрямованості, активності), відносить до розвиваючого аспекту навчання, то в проєкті державного освітнього стандарту з іноземної мови, прийнятого в Україні, вона належить до виховної мети навчання.

Щодо освітньої цілі навчання, то вона передбачає: 1) усвідомлення учнями суті мовних явищ, іншої системи понять, через яку може сприйматися дійсність; 2) розуміння особливостей свого мислення; 3) порівняння явищ іноземної мови, що вивчається, з рідною мовою; 4) залучення до діалогу культур (іншомовної та рідної); 5) оволодіння знаннями про культуру, історію, реалії та традиції країни, мова якої вивчається; 6) вміння вчитися (працювати з книгою, підручником, довідковою літературою, словниками тощо) [11: 4].

У новій програмі для загальноосвітніх навчальних закладів (2001 р.), розробленій в Україні за редакцією професора П.О. Беха, ми не знаходимо чіткого виділення цілей навчання. За цією програмою, навчання іноземних мов передбачає практичне опанування учнями мовленнєвих умінь на рівні, достатньому для здійснення міжкультурного іншомовного спілкування в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні, читанні та письмі в типових ситуаціях. Оволодіння учнями іншомовним спілкуванням передбачає формування в них певного рівня міжкультурної комунікативної компетентності, яка включає мовленнєву та мовну, соціокультурну та соціолінгвістичну, дискурсивну і стратегічну компетенції.

Таким чином, цілі навчання іноземних мов, визначені новою шкільною програмою, не повною мірою узгоджуються з вимогами проекту державного освітнього стандарту. Виникає протиріччя між інноваційним характером сучасного процесу викладання іноземних мов і традиційним формулюванням головних цілей шкільного навчання. Тому проблемою, яка чекає на своє вирішення, є розкриття сутності понять "компетентність", "компетентність", "компетентнісний підхід" та їх співвіднесення з визначеними державним освітнім стандартом цілями навчання іноземних мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Мартинова Р.Ю. Цілісна загальнодидактична модель змісту навчання іноземних мов: Монографія. – К.: Вища школа, 2004. – 454 с.
2. Рогова Г.В., Верещагіна И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в средней школе: Пособие для учителя. – М.: Просвещение, 1988. – 224 с.
3. Философская энциклопедия / Под ред. Ф.В. Константинова. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – Т. 5. – 740 с.
4. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1986. – 590 с.
5. Філософський словник / За ред. В.І. Шинкарука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – 600 с.
6. Философский энциклопедический словарь / Под. ред. Е.Ф. Губского, Г.В. Кораблевой, В.А. Лутченко. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 576 с.
7. Кирда А.Г. Тенденції розвитку цілей освіти в розвинених країнах світу і Україні (друга половина ХХ століття): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Київ, 2005. – 230 с.
8. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
9. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
10. Скрипченко О.В., Лисянська Т.М., Скрипченко Л.О. Довідник з педагогіки та психології. – К.: Вид-во Національного університету ім. М.П. Драгоманова, 2001. – 216 с.
11. Проект державного освітнього стандарту з іноземної мови (загальна середня освіта) // Іноземні мови. – 1996. – № 4. – С. 3-13.
12. Пассов Е.И., Кузовлев В.П., Коростелев В.С. Цель обучения иностранному языку на современном этапе развития общества // Иностранные языки в школе. – 1987. – № 6. – С. 29-33.

Матеріал надійшов до редакції 27.04. 2007 р.

Лытнёва Т.В. Контент-анализ понятийного содержания целевого компонента обучения иностранным языкам.

В статье осуществляется контент-анализ дефиниций терминов "цель", "задача" в методической литературе и программах по иностранным языкам для средних школ с целью разграничения смежных понятий. Анализ основывается на конкретно-историческом подходе. Раскрывается содержание целей обучения иностранным языкам соответственно проекту государственного образовательного стандарта.

Lytnyova T.V. Content Analysis of the Aim Component Conceptual Contents of Foreign Language Teaching.

The paper gives the content analysis of the definitions of terms "aim" and "task" in the methodical literature as well as in foreign language curricula for secondary schools aiming to differentiate closely-related concepts. The analysis is based on the specific and historical approach. The contents of the aims of foreign language teaching in accordance with the state educational standard scheme is revealed.